

D E TOEKOMST IS NU

EUROPA VERBEELD DOOR THOMAS BELLINCK EN FILIP BERTE

2013 was *The European Year of the Citizen* – het is u wellicht niet ontgaan. Of misschien toch. Het Europese charmeoffensief naar aanleiding van de verkiezingen in 2014 lijkt geruisloos te zijn vergleden, ondanks participatieve slogans als: “Het gaat om Europa, het gaat om u, debatteer mee!” Dat de relatie tussen Europa en haar burgers koeltjes tot ijskoud is, is genoegzaam bekend. Meer dan de helft van de Europeanen (53 procent) zou volgens een rapport in *de Volkskrant* van 31 maart 2014 de macht van de Europese Unie het liefst beperken of helemaal uit die Unie stappen. Dat de Europese constructie, gefundeerd op een naoorlogs verlangen naar vreedevolle samenwerking, leidt tot de heropleving van nationalistische reflexen, is een realiteit die paradoxaal aandoet. Anti-Europese partijen als de Griekse Gouden Dageraad, de PVV van Geert Wilders of de Italiaanse Lega Nord vertegenwoordigen én bewerkstelligen het failliet van het Europese ideaal.

Wat er onderweg is misgegaan, is een vraag voor politicologen en politieke filosofen – kunstenaars voelen zich vooral aangetrokken tot de tragiek van een verloren utopie. Twee opvallende projecten richtten zich in 2013 op de Europese identiteitscrisis en de vraag naar een toekomst voor het Europese project. Theatermaker Thomas Bellinck kwam met een *Domo de Europa Historio en Ekzilo*; een “Huis van de Europese Geschiedenis in Ballingschap”. Op een boogscheut van het Europees Parlement, in een leegstaand schooltje in de Kloktorenstraat, leidde hij zijn bezoekers door een nostalgisch museum van de toekomst. Het project van architect en beeldend kunstenaar Filip Berte, *House of Eutopia*, heeft zijn wortels vroeger, nog vóór de kredietcrisis het bewustzijn van de Europese identiteitscrisis aanwakkerde. In 2006

EVELYNE COUSSENS

is in 1980 geboren in Gent. Ze studeerde klassieke filologie aan de Universiteit Gent en theaterwetenschappen aan de Universiteit Antwerpen. Als freelance cultuurjournalist schrijft ze onder meer voor *De Morgen*, *Staalkaart*, *rekto:verso* en *Etcetera*. Ze doceert cultuurtheorie aan de Arteveldehogeschool en is eindredacteur van *Etcetera*.

al startte Berte bij het Gentse kunstencentrum CAMPO zijn onderzoek naar grenzen en de manier waarop die bepalend zijn voor identiteitsvorming – met Europa als praktijkgeval. Zeven jaar later mondde het onderzoek uit in *House of Eutopia*, een installatie van vijf kamers gevuld met films, foto's, schilderijen, maquettes, kijkdozen... Elke kamer confronteert de bezoeker met een "grensproblematiek" in de breedste zin van het woord.

Opvallend is dat beide werken *ruimtes* zijn, fysieke plekken van reflectie, waar de toeschouwer moet binnengaan, alleen. Geen veilige, collectieve beleving in het donker van een theaterzaal, maar een *daad* – alsof de makers voelden dat dit fysieke aspect nodig was om betrokkenheid te creëren, om de afstand tussen bezoekers en onderwerp te overbruggen. Op het moment dat de bezoeker beslist de ruimte te betreden, levert hij zich over aan de vragen van Bellinck en Berte. Onontkoombaar.

DOMO DE EUROPA HISTORIO EN EKZILO

Thomas Bellinck (°1983) studeerde in 2009 af als theatermaker aan het RITS in Brussel en richtte met acteur Jeroen Vander Ven het gezelschap Steigeisen op. Naast theatervoorstellingen realiseert Bellinck projecten die balanceren op het snijvlak tussen het artistieke en het politieke. Zijn actie *Sans papiers zingen de Brabançonne in de drie landstalen* werd geselecteerd voor het Theaterfestival 2009. Het *Domo de Europa Historio en Ekzilo* paste in een grootschalig project dat de Brusselse stadsschouwburg KVS gedurende het hele seizoen 2012-2013 opzette. Een diverse ploeg kunstenaars trok de stad in, aankloppend in drie verschillende wijken waar ooit een utopie leefde,

Thomas Bellinck, *Domo de Europa Historio en Ekzilo* © KVS/ Foto Danny Willems.

of nog steeds leeft. In de Europawijk presenteerde Bellinck zijn historische museum van de toekomst, of eerder: zijn museum van de toekomstige nostalgie.

Want wat is een historisch museum? Het is een stukje officiële geschiedschrijving dat stukjes verleden zo ordent en presenteert dat er een bepaald verhaal ontstaat. Dat verhaal kan vervolgens doorgaan voor “objectieve waarheid”. Inspiratiebron voor het *Domo* was *The House of European History*, een grootschalig museum over de geschiedenis van de Europese Unie dat in 2015 zijn deuren zal openen. Dat dit House, geïnitieerd door het Europees Parlement, een sterk voluntaristische inslag zal hebben, laat zich raden. De antipode van zo’n voluntaristisch museum is het nostalgische museum, zoals de talloze *Musea of Communism* in de voormalige Oostbloklanden, die op een ongevaarlijke, kleurrijke en folkloristische manier het communistische verhaal hertellen.

Bellinck maakte een geslaagde combinatie tussen beide modellen. Wie het verweerde schoolgebouw in de Kloktorenstraat binnenkomt, belandt in het jaar 2060, waar de Vrienden van een Herverenigd Europa een tentoonstelling hebben opgezet rond het Europese project dat in 2018 definitief ter ziele is gegaan. We kijken dus achteruit in de tijd, naar een gebeurtenis waarnaar Bellinck eigenlijk vooruitwijst – het gebruik van Esperanto als voertaal en de wankele stapel Europese wetteksten die zich

verdieping na verdieping door de plafonds van het *Domo* boort, zijn niet mis te versta-
ne vooruitwijzingen naar die mislukking. Van een futuristische inkleding is echter
geen sprake: het *Domo* ademt melancholie. In een kleine wachtruimte met flikkerend
neonlicht wacht de toeschouwer op een gammel bankje zijn beurt af. Hij zal zijn weg
zoeken door het labyrint van kleine kamertjes waarin dat nog veel grotere labyrint dat
Europa heet, voorgesteld wordt. De expositie neemt ons mee van de late negentiende
eeuw tot in het jaar 2018, het jaar van de Europese desintegratie. Verdieping na ver-
dieping stijgen we, dwalend door knullige zalen waarin het ontstaan en de ontwikke-
ling van de Europese Unie worden uiteengezet in gedateerde vitrines met stoffige pop-
pen, statisch tentoongestelde voorwerpen en verweerde landkaarten. Van de droom
rond “nooit meer oorlog” over de invoering van de euro tot de Nobelprijs voor de Vrede
in 2012: het eerste deel van de tentoonstelling, die loopt tot in het “nu”, blinkt uit in
optimistische kretologie.

Het “nu” vormt het keerpunt waarop de droom van integratie en harmonisatie
groteske uitwassen begint te vertonen. Europa zorgt vandaag niet enkel meer voor de
noodzakelijke arbeidsreglementering of het vastleggen van import- en exportquota,
maar het bepaalt ook de krommingscurve van een banaan en hoe snel een ruitenwis-
ser heen en weer mag gaan. Contrasterend met de pietepeteurige precisie in het rege-
len van dagelijkse kleinigheden toont de snel aangroeiende Unie zich machteloos
tegenover een aantal fundamentele problemen zoals de immigratiestroom of de econo-
mische crisis, die in het museum te boek staat als De Grote Recessie. Die crisis
sleept in zijn kielzog een aantal politieke ontwikkelingen mee, zoals een hernieuwd
regionaal separatisme. Uiteindelijk leidt deze politieke verdeeldheid tot de desintegra-
tie van de droom. Intussen heeft de Europese crisis de nodige slachtoffers gemaakt
onder “kleine mensen”. Een laatste, donkere kamer, waarin slechts een handgeschre-
ven afscheidsbrief te lezen is, grijpt op de zolder van het *Domo* naar de keel.

HOUSE OF EUTOPIA

Het lijkt op het eerste gezicht een sombere trip, en ook van Filip Bertes *House of
Eutopia* worden we aanvankelijk niet vrolijker. Het was dan ook een weinig ver-
heffende episode die de jonge architect (°1976) aanvuurde om in 2006 bij kunsten-
huis CAMPO met zijn project te beginnen. Vanaf 1999 maakte hij, pas afgestudeerd
aan Sint-Lucas Gent, verschillende reizen door verscheurd gebied: Bosnië-Herzegovina,
Servië-Montenegro en Kosovo. Berte reisde met de trein en zag niet alleen het lan-
dschap, maar ook de grensformaliteiten wijzigen naarmate de afstand tot West-Europa
groter werd. Hij betrad een stuk Europa dat dicht bij huis lag, maar toch anders aan-
voelde, en op dat moment door de media in een bijzonder negatief daglicht werd
gesteld. De ervaring van dat radicaal “andere”, geografisch zo dichtbij, zette hem aan

Filip Berte, *The House of Eutopia / The Graveyard / Chisinau / Museum / Guards #2* .

het denken. Berte besloot te onderzoeken wat de betekenis van grenzen is en hoe ze de menselijke identiteit vormen – uitgaand van het eenvoudigste gebaar dat een architect kan maken: het trekken van een lijn. Die lijn, die onvermijdelijk in- en uitsluit, was het begin van *House of Eutopia*.

Zeven jaar later, in juli 2013, wordt *House of Eutopia* in Utrecht voor het eerst volledig opgebouwd. De vijf kamers, ontworpen als afzonderlijke installaties, worden door labyrintische gangen en verbindingstrappen aaneengeschakeld. Wie het parcours aanvat in de kelder wacht een confronterende ervaring. *Collective Memory Mass Grave* licht een aantal van Europa's donkerste momenten uit: de gaskamers van Auschwitz, de Berlijnse Muur, de vernieling van de bibliotheek in Sarajevo. Deze "gewonde" landschappen zitten in kijkdozen of achter vensters – de bezoeker krijgt ze alleen maar te zien wanneer hij ervoor kiest om stil te staan en de herinnering toe te laten. Er lijkt geen sluitende logica te zitten achter de keuze van de gebeurtenissen. Berte nodigt de toeschouwer uit om de kamer intuïtief te beleven: als een wandeling in een geheugen, waarbij sommige gebeurtenissen "oppoppen" terwijl andere in het verborgene blijven. Elke gebeurtenis die concreet is vormgegeven, staat voor talloze andere geschiedenissen die "potentieel" in de installatie aanwezig zijn. Traumatische herinneringen vallen nu eenmaal niet te vatten in rechtlijnige geschiedschrijving.

Wie naar de begane grond stijgt, komt terecht in een heden waar territoriumbewaking de voornaamste bekommernis is. De welvaart van Europa werkt als een magneet voor de buurlanden, en dus moet de bezoeker die dit *Protected Landscape* wil betreden een grenspost voorbij. Eenmaal binnen ontrollen zich aan de hand van maquettes archeologische landschappen. De Schengen-zone (Blue Mountains), het begeerde hart van Europa, wordt omgeven door kandidaat-lidstaten (Grey Mountains), maar ook door illegale toegangswegen via land of zee. Een gevangeniskamp en een wachttorens moeten ongewenste indringers afschrikken. Deze kamer rond de Europese immigratieproblematiek verbeeldt misschien wel het meest letterlijk Bertes fascinatie voor grenzen. Architectuur is niet neutraal, lijkt deze installatie te zeggen. De lijn van de architect mondt uit in de realisatie van een grens in steen of prikkeldraad, een grens die het onderscheid maakt tussen binnen of buiten. Tegelijkertijd betekent het fysiek begrenzen van een gebied ook het afbakenen van een identiteit of een ideologie: materiële grenzen worden mentale grenzen, de lijn nestelt zich in de geest van de mensen. Tijdens zijn reizen door conflictgebied zag Filip Berte wat het gevolg is van dié lijn: klare haat, voor de meest nabije buur.

Wat aan de buitenzijde van de grenzen blijft hangen, komt in beeld via *The Graveyard* – de tuin van het Huis, zeg maar. Vier video-installaties zoemen in op plekken in de geografische marges van Europa en/of de sociale marges van de maatschappij vandaag. Tbilisi in Georgië hangt nog steeds tussen Europese en Russische cultuur in. In Chisinau, Moldavië, leeft een hele generatie kinderen zonder ouders – de volwassenen hebben het armoedige platteland verlaten om in het buitenland werk te zoeken. De Spaanse enclave Melilla in Marokko vat de immigratiepolitiek samen in een notendop: in het piepkleine stadje functioneren alle uitsluitingsmechanismen zoals ze dat ook in het grote Europa doen. Brussel is de vierde stad. Het is een plek in het hart van Europa, maar tegelijkertijd een vergaarbak voor hen die geen thuis vinden: daklozen, asielzoekers, migranten, vluchtelingen. Een toenemend protectionisme voltrekt zich immers niet enkel tussen de Europese Unie en de buitenwereld, maar ook binnen de Unie zelf.

In *The Blue Room*, op de eerste verdieping van het Huis, zoemt Berte in op het Europese individu. *The Blue Room* werd niet toevallig geconcipieerd in Berlijn, het kloppende hart van de Europese eenheidsgedachte. Hier bevraagt Berte wat Europees burgerschap kan zijn. Voor het eerst duiken in *House of Eutopia* mensen op: ze staan afgebeeld op de panoramische muurschildering die de kamer vult. De laatste kamer ten slotte, de zolder, is de enige kamer die leeg is: in *White Space/Mirror* is alles in potentie aanwezig. Die kamer, afgebakend door twee dakspanten gearticuleerd met witte neon, smeekt erom verder ingevuld te worden door politici, beleidsmakers, kunstenaars, filosofen of burgers. Berte zelf gaf de aanzet in een tekst die te vinden is in de publicatie waarmee hij het hele *House of Eutopia* documenteerde.

DE KRACHT VAN DE BURGER

In tegenspraak tot wat de eerste indruk doet vermoeden, laat noch *House of Eutopia* noch het *Domo* de bezoeker achter met een zwaar gemoed. Elk op hun eigen manier vermijden de makers, weliswaar na een confronterende tocht door de Europese geschiedenis, de valkuil van het makkelijke negativisme. Bij Bellinck schuilt het geheim in de ruimte waar de toeschouwer belandt na de beklimming van het *Domo* en het eindpunt in de verduisterde kamer. Recht uit die duisternis wandelen we een cafeetje binnen met uitzicht op het Europese Parlement. Barman Bellinck schenkt er eigenhandig Roemeense likeur en Poolse wodka. Op deze plek kan de toeschouwer ademhalen en met andere bezoekers nakaarten over wat hij gezien heeft. Die mogelijkheid tot gesprek is Bellincks vertaling van de utopie. Zijn museum is niet helemaal gesteld in de voltooid verleden tijd. De opening naar de toekomst situeert zich in de potentie van de “kleine burger” die zich betrokken voelt, praat en discussieert. Er is nog niets verloren, alles is nog mogelijk, maar dan moet Europa wel de potentie van dat nu grijpen.

Ook bij Berte situeert de utopie zich vooral op het niveau van de individuele burger, in de *White Space/Mirror*, waar eender wie het woord kan nemen. Zelfs al zouden de antwoorden die daar geformuleerd worden negatief luiden, of anti-Europees, dan nog zijn ze constructiever dan de onverschillige apathie die nu heerst. Bij het formuleren van een verlangen naar separatisme moet immers terdege nagedacht worden over wat eenheid betekent. Op dezelfde manier kan de dystopie in de voorafgaande kamers beschouwd worden als een vorm van utopie – als een *negatief* van wat die “goede plek” dan wél zou kunnen zijn. In de schaduw van de dystopie tekent zich, bijna als vanzelf, de utopie af.

De dramaturgie van het *Domo* vertoont raakpunten met die van *House of Eutopia*. Twee keer gaat het om een fysieke reis door tijd en ruimte. In beide huizen stijgt de bezoeker alleen, van beneden naar boven, van verleden naar toekomst. Beide parcours eindigen met een catharsis, een ruimte van loutering door reflectie en gesprek. In beide huizen evolueert het bewustzijn van een collectief, “groot” niveau naar een individueel niveau: waar Europa aanvankelijk ver van ons bed was, trekken zowel Berte als Bellinck het gaandeweg dichterbij. De onderste kamers van het *Domo* definiëren Europa op macroschaal: een overkoepelende ideologie, grote politieke instellingen, wetten en regels waarover de burger nauwelijks democratisch zeggenschap heeft. Naarmate we opklimmen, wordt de impact van deze verre machine concreter, tot op het micro-niveau van de verduisterde kamer. Ook Bertes installatie vernauwt van de politieke macrogebeurtenissen uit de kelder naar het persoonlijke niveau van *The Blue Room* en *White Space/Mirror*. Gevoelsmatig lijken de twee werken elkaar op het eerste gezicht tegen te spreken: Bellincks *Domo* evolueert van samenwerking en hoop naar

individualisme en wanhoop, Bertes *House of Eutopia* brengt de bezoeker van exclusie naar inclusie, van wanhoop naar hoop. Maar zoals gezegd, zet Bellincks geniale ingreep – het cafeetje – ook deze perceptie weer op zijn kop.

Het parcours van Bellinck is op een bepaalde manier dwingender dan dat van Berte. *House of Eutopia* is een meer fluïde constructie, en dat heeft te maken met zijn bredere reikwijdte. Waar het *Domo* zich buigt over verleden en toekomst van Europa is *House of Eutopia* een metafoor voor de *mens*, en de manier waarop die beschutting – begrenzing – zoekt in de wereld. Daarom is het Huis ook mobiel: het kan op steeds andere plekken worden opgebouwd en een wisselend – en inwisselbaar – publiek ontvangen. Het is meer performatief dan museaal: dat het gebouwd wordt, is bijna even belangrijk als het feit dat het ergens staat.

In een ideale wereld – ook wij hebben zo onze dromen – zijn Thomas Bellincks *Domo de Europa Historio en Ekzilo* en Filip Bertes *House of Eutopia* dag en nacht te bezoeken in een handig dubbelaanbod: het Huis levert de bewustwording op existentieel niveau, het *Domo* richt onze focus slim op Europa, en we kaarten met Bellinck en Berte na in het cafeetje, bij een wodka. Warm aanbevolen aan elke burger, verplichte kost voor elke beleidsmaker. Wie weet worden zo de fundamenten gelegd voor een nieuw Europa, eentje op onze maat, op mensenmaat.
